

384

۱۲۰۰

۱

۲۰۰

زال کون

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم

سطوح روایت در قسدها قرآن

غلامرضا یوسفزاده

مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما / ۱۹۳۶

سرشناسه: یوسفزاده، غلامرضا، ۱۳۴۷-

عنوان و نام پدیدآور: سطوح روایت در قصه‌های قرآن/ غلامرضا یوسفزاده.

مشخصات نشر: قم: صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۲۰۰ص.

شابک: 978-964-514-292-4

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: قرآن — قصه‌ها — نقد و تفسیر

موضوع: قرآن — تحقیق

شناسنامه: روده، صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی

رده بندی کنگ: ۱۳۹۲ س ۶/۹۷/۸۸ BP

رده بندی یوبی: ۲۰۰۹

شماره کتابشناس ملی: ۳۱۸۳۶۰

مرکز پژوهش‌های اسلامی

سطوح روایت در قصه‌های قرآن (ک: ۱۹۳۶)

نویسنده: غلامرضا یوسف

تهیه‌کننده و ناشر: مرکز پژوهش‌های اسلامی و سیما

صفحه‌آرا: سیمه مرادی

ویراستار: مرضیه علاقه‌بند

نوبت چاپ: ۱/ ۱۳۹۲

طراح جلد: حسین ونکی

بها: ۶۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۲۰۰ نسخه

حق چاپ برای ناشر محفوظ است. ©

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۹۱۵۵۱۱ - دورنگار: ۰۲۵ - ۳۲۹۱۵۵۱۰

تهران: خیابان جام جم، ساختمان شهید رهبر، طبقه زیرزمین

تلفن: ۰۲۱ - ۲۲۰۱۴۷۳۸ - نمابر: ۲۲۱۶۴۹۹۷

دفتر خراسان: مشهد - خیابان امام خمینی (ره)، جنب باغ ملی، ساختمان صبا، طبقه سوم

تلفن: ۰۵۱۱ - ۲۲۱۵۱۰۸ - نمابر: ۲۲۱۵۱۰۶

www.irc.ir

info@irc.ir

شابک ۴-۲۹۲-۵۱۴-۹۶۴-۹۷۸-978-964-514-292-4

فهرست مطالب

۹		دباجه
۱۱		مقدمه
۱۵		بخش اول: کلیات
۱۷		فصل اول: کلید واژه‌ها
۱۷		۱. روایت در لغت و اصطلاح
۲۰		۲. قصه در لغت و اصطلاح قرآن
۲۲		فصل دوم: قصه در قرآن
۲۲		۱. پیشینه قصه و قصه‌گویی
۲۳		۲. علل گرایش به قصه
۲۵		۳. تاریخچه روایت‌شناسی
۲۷		۴. سنخ‌شناسی قصه‌های قرآن
۳۰		۵. انواع قصه‌های قرآن
۳۰		۶. ویژگی‌های قصه‌های قرآن
۳۲		۷. اهداف قصه‌های قرآن
۳۳		الف) هدایت مردم
۳۳		ب) تثبیت قلب پیامبر
۳۴		ج) اثبات صدق پیامبر و تأیید رسالت او

۳۶	 (د) عبرت گیری
۳۷	 (ه) انذار و هشدار
۳۷	 (و) معرفی اسوه
۳۷	 یک - اسوه های ستوده
۴۱	 دو - اسوه های نکوهیده
۴۲	 (ز) تبیین وحدت دین (سیر ادیان در قالب اسلام)
۴۵	بخش دوم: سبک و روح متن در قصه های قرآن
۴۷	 فصل اول: الگو - ارتباطی روایت
۴۸	 الگو - ارتباطی در قرآن
۵۰	فصل دوم: سطوح متن
۵۰	 ۱ و ۲. طرح و داستان
۵۳	 ۳. سبک
۵۵	 ۴. معانی
۵۵	 ۵. مبانی
۵۷	فصل سوم: سبک در قصه های قرآن
۵۷	 ۱. ایجاز معجزه آسا
۵۸	 ۲. دقت و ظرافت در به کارگیری الفاظ
۶۰	 ۳. هماهنگی محتوا و موسیقی کلمات
۶۳	فصل چهارم: داستان در قصه های قرآن
۶۳	 ۱. رویداد در قصه های قرآن
۶۳	 الف) رویدادهای عادی
۶۴	 ب) رویدادهای غیر عادی (اعجازین)
۶۴	 ج) تفاوت قصه های قرآن و قصه های بشری در جهان داستانی
۶۵	 د) علیت
۶۶	 ۲. شخصیت در قصه های قرآن

الف) خداوند متعال.....	۶۶
ب) دیگر شخصیت‌ها.....	۷۱
یک - ملائک.....	۷۱
دو - انسان.....	۷۳
سه - جن.....	۸۴
چهار - حیوانات.....	۸۶
۳. زوایا در قصه‌های قرآن.....	۸۸
۴. مکان در قصه‌های قرآن.....	۸۹
چند نکته.....	۸۹
فصل پنجم: طرح قصه‌های قرآن.....	۹۲
۱. شیوه ارائه رویدادها از طریق لرح در قصه‌های قرآن.....	۹۲
الف) نظم در قصه‌های قرآن.....	۹۲
ب) سرعت روایی در قصه‌های قرآن.....	۹۶
یک - صحنه در قصه‌های قرآن.....	۱۰۰
گفت‌وگو در قصه‌های قرآن.....	۱۰۱
استفاده حداکثری از گفت‌وگو در قصه‌های قرآن.....	۱۰۱
تک‌گویی در قصه‌های قرآن.....	۱۰۴
طرف‌های گفت‌وگو در قصه‌های قرآن.....	۱۰۵
کارکردهای معمول گفت‌وگو در قصه‌های قرآن.....	۱۰۶
کارکردهای ویژه گفت‌وگو در قصه‌های قرآن.....	۱۰۹
گفت‌وگو به جای نقل کنش.....	۱۰۹
گفت‌وگو به جای تلخیص.....	۱۱۰
گفت‌وگو قرینه‌ای برای حذف.....	۱۱۱
دو - تلخیص در قصه‌های قرآن.....	۱۱۲
سه - توصیف در قصه‌های قرآن.....	۱۱۳

چهار - حذف در قصه‌های قرآن.....	۱۱۴
ج) تکرار در قصه‌های قرآن.....	۱۱۷
۲. چگونگی ارائه شخصیت از طریق طرح در قصه‌های قرآن.....	۱۲۳
الف) دو شیوه ارائه شخصیت در قصه‌های قرآن.....	۱۲۳
توصیف شخصیت از طریق کنش.....	۱۲۴
توصیف شخصیت از طریق گفت‌وگو.....	۱۲۶
ب) ابواب خاص قرآن در ارائه شخصیت.....	۱۲۸
۲. چگونگی ارائه زمان از طریق طرح در قصه‌های قرآن.....	۱۲۹
الف) دوره تاریخی در قصه‌های قرآن.....	۱۲۹
ب) زمان رخدادها در قصه‌های قرآن.....	۱۳۰
۴. چگونگی ارائه مکان از طریق طرح در قصه‌های قرآن.....	۱۳۲
الف) قصه‌هایی که مکان (سرزمین جغرافیایی) در آنها ذکر شده است.....	۱۳۲
ب) قصه‌هایی که مکان (سرزمین جغرافیایی) در آنها ذکر نشده است.....	۱۳۵
۵. روایت‌گری در قصه‌های قرآن.....	۱۳۶
الف) راوی و روایت‌شنو در قصه‌های قرآن.....	۱۳۶
ب) راوی و انواع زاویه دید در قصه‌های قرآن.....	۱۳۶
نکته پایانی.....	۱۳۸
فصل ششم: معانی (درون‌مایه‌ها) در قصه‌های قرآن.....	۱۴۰
۱. دعوت به توحید.....	۱۴۰
۲. ایمان به معاد.....	۱۴۱
۳. توجه به دشمنی شیطان.....	۱۴۱
۴. تقابل ایمان و کفر.....	۱۴۸
۵. تصدیق بشارت‌ها و بیم‌ها.....	۱۴۹
۶. مبارزه با فساد اجتماعی.....	۱۵۰
۷. بیان سنن حاکم بر تاریخ.....	۱۵۲

الف) سنت ارتباط تغییر اوضاع اجتماعی با تغییر روحی انسان‌ها.....	۱۵۳
ب) سنت پیروزی حق بر باطل.....	۱۵۴
ج) سنت نصرت الهی فقط با امتحان و صبر.....	۱۵۶
فصل هفتم: مبانی در قصه‌های قرآن.....	۱۵۹
بخش سوم: تحلیلی بر سطوح روایت در قصه یوسف علیه السلام	۱۶۳
فصل اول: مروری بر چینش و نقل رویدادها.....	۱۶۵
فصل دوم: تحلیل تم.....	۱۶۸
۱. سبک در قصه یوسف علیه السلام	۱۶۹
الف) تم‌های خاص واژه‌ها و موسیقی کلمات در این قصه.....	۱۶۹
ب) ظرافت در به کارگیری کلمات.....	۱۷۱
۲. داستانی در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۲
الف) رویداد در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۲
ب) شخصیت در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۲
یک - حضور الهی در قصه حضرت یوسف علیه السلام	۱۷۲
دو - سایر شخصیت‌ها.....	۱۷۴
۳. طرح در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۴
آغاز قصه.....	۱۷۵
الف) شیوه ارائه رویداد به وسیله طرح در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۷
ب) چگونگی ارائه شخصیت از طریق طرح در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۷
ج) چگونگی ارائه مکان از طریق طرح در قصه یوسف علیه السلام	۱۷۹
د) چگونگی ارائه زمان از طریق طرح در قصه یوسف علیه السلام	۱۸۰
۴. معانی در قصه یوسف.....	۱۸۰
۵. مبانی در قصه یوسف علیه السلام	۱۸۱
جمع‌بندی و خلاصه مطالب.....	۱۸۳
۱. سبک در قصه‌های قرآن.....	۱۸۵

۲. داستان در قصه‌های قرآن..... ۱۸۵

۳. طرح در قصه‌های قرآن..... ۱۸۷

۴. معانی (درون‌مایه‌ها) در قصه‌های قرآن..... ۱۸۹

۵. انی در قصه‌های قرآن..... ۱۹۰

اهمیت و دست‌آورد نظریه سطوح متن..... ۱۹۰

کتاب‌نامه..... ۱۹۳

دوبیاضه

قصه‌های قرآنی، بخش زیادی از حجم قرآن کریم را به خود اختصاص داده است. این حجم، گویای آن است که قسمتی از معارف اصیل دینی از این طریق عرضه شده است. بر این اساس کاوش در قصه‌های قرآنی، جست‌وجو در بخشی از معارف الهی است. از طرفی قصه‌های قرآنی نوعی «روایت» به شمار می‌روند؛ چرا که روایت را «بازنمایی» تعریف کرده‌اند. بر این اساس قصه‌های قرآنی را با توجه به سطوحی که در متن روایت شده «مطرح گردیده، شامل: سبک، طرح، داستان، معانی و مبانی، بررسی می‌کنیم.

بحث «سبک» در قصه‌های قرآنی، جدا از بحث سبک در نثر است و دامنه‌ای وسیع دارد که در این پژوهش، تنها به سه عنوان از این بحث پرداخته شده است: ایجاز معجزه‌آسا، دقت و ظرافت در به‌کارگیری الفاظ، و هماهنگی معنوی و موسیقی کلمات.

بحث «داستان در قصه‌های قرآنی»، ذیل چهار عنصر داستانی است: رویداد، شخصیت، زمان و مکان. در بحث «طرح در قصه‌های قرآنی» با توجه به اینکه طرح، چگونگی ارائه داستان است، به تناسب چهار عنوان پیش گفته،

ذیل چهار عنوان بحث شده است: ۱. چگونگی ارائه رویدادها از طریق طرح؛ ۲. چگونگی ارائه شخصیت از طریق طرح؛ ۳. چگونگی ارائه زمان از طریق طرح؛ ۴. چگونگی ارائه مکان از طریق طرح. البته در ذیل اولین عنوان، یعنی چگونگی ارائه رویداد، سه بحث مطرح است: نظم، سرعت روایی و تکرار در قصه‌های قرآنی.

در بحث «مبانی (درون‌مایه‌های) قصه‌های قرآنی»، درون‌مایه‌های اصلی‌تر در این قصه‌ها شمرده و بررسی می‌شود. آخرین بحث در این پژوهش، بحث «مبانی قصه‌های قرآنی» است که در این زمینه، مبانی هستی‌شناختی انسان‌شناختی و انسان‌شناسی این قصه‌ها مروری کوتاه شده است.

کلیدواژه‌ها: روایت‌شناسی، قصه، قصه دینی، قصص قرآن، سطوح روایت، روایت دینی.

مقدمه

عمر قصه و قصه‌گویی، به اندازه عمر پیدایش زبان و گویایی بشر است و آن را جزو نخستین هنرهای بشر می‌توان شمرد زیرا از همان ابتدا انسان آنچه بر وی رفته بود، برای دیگران تعریف می‌کرده و داستان گذشتگان نیز سینه به سینه نقل شده است.

زندگی انسان هیچ‌گاه از روایت کردن و قصه گفتن خالی نبوده است. وی شرح جنگ‌ها، تکاپوها، آمد و شد اقوام و آنچه قهرمانان سنی یا مذهبی انجام می‌داده‌اند، در قالب قصه بیان می‌کرده است. مادران برای انتقال تجربه خود به کودکان قصه می‌گفته‌اند. قصه به ظاهر، روایتی ساده از ماضی است، ولی در بنیاد خود منعکس‌کننده دیدگاه انسان در هر دوره و زمانی درباره هستی و خود انسانی و نیز عامل انتقال آداب، سنن، اعتقادات و تاریخ یک نسل نسل دیگر است.

انسان به دلیل ویژگی‌های روانی خود، نسبت به قصه و پی‌گرفتن سرگذشت و سرنوشت قهرمانان داستان‌ها کشش خاصی دارد و همین شخصیت‌های داستانی هستند که الگو و آینه‌ای برای کنش و عمل در زندگی

قرار می‌گیرند. به همین سبب، روایت‌گری و قصه‌گویی، راهی برای آموزش تفکر و بایدها و نبایدهای موردنظر بوده است و عموم معلمان بشری از این روش برای انتقال آموزه‌های خود بهره برده‌اند.^۱ در همین راستا، خداوند متعال نیز در قرآن مجید از این شیوه بسیار استفاده کرده است.

قصه‌های قرآنی بخش زیادی از حجم قرآن کریم را به خود اختصاص داده است. این حجم، گویای آن است که قسمتی از معارف اصیل دینی از این طریق ارائه شده است؛ چرا که قرآن کریم کتابی برای هدایت همه مردم است و مطالبی خاص ندارد. از آنجا که بسیاری از مردم از طریق داستان، معارف عمیق را سادتر درک می‌کنند، خداوند در قرآن کریم از قالب قصه هم استفاده کرده است. سرگذشت پیامبران پیشین و چگونگی برخورد آنان با اقوام خود و سرانجام اطاعت یا معصیت، انسان یا کفر این اقوام، جزئی از معارف اصیل دینی است که از طریق قصه انتقال می‌یابد.

بر این اساس، کاوش در قصه‌های قرآنی، جست‌وجو در بخشی از معارف الهی است و پژوهش در قصه‌های قرآنی، صرفاً توجه به ظرافت‌های روایت‌گری در این قصه‌ها، استفاده‌ای ناقص خواهد بود. پس مطالعه، پژوهش و تلاش برای فهم ظرافت‌های بیانی و روایتی این قصه‌ها، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر و به منظور استفاده هر چه بیشتر از معارف قرآن کریم، راهگشا خواهد بود.

علاوه بر این، ما نیاز داریم بدانیم چگونه و در چه مواردی می‌توانیم از فرم و محتوای قصه‌های قرآنی در روایت‌گری بشری خود استفاده کنیم که این مورد آخر، خود مجالی گسترده می‌طلبد.

۱. ابوالقاسم حسینی، مبانی هنری قصه‌های قرآن، ص ۱۸.

اما نکته آخر اینکه پژوهشگران سرشناسی به گردآوری قصه‌های قرآنی و بحث در مورد آنها اهتمام داشته‌اند، ولی توجه خاص به جنبه‌های ادبی و هنری قصص قرآن، موجی جدید است که به طور عمده در مصر مطرح شده است. در این میان، کتاب *الفن القصصی* نوشته دکتر خلف‌الله، به دلیل نظراتی که در این مطرح شد، باعث التهاب‌ها و توجه روزافزون به جنبه‌های هنری و ادبی‌های قرآنی در جامعه علمی مصر گشت. این موج از طریق ترجمه در ایران بازتاب داشت و زمینه نوشتن کتاب‌ها و مقالات متعددی را که همگی از همان پژوهش‌ها بازنمود، فراهم کرد.

اما نگاه روایت‌شناختی به قصص قرآنی، نگاه جدیدی است و نگاشته‌ها به زبان فارسی در این زمینه، بسیار اندک است. این کتاب در چهار بخش تنظیم شده است امید اینکه این نگاشته گام کوچکی در این راستا باشد.

در بخش اول کلیاتی در باب قصه‌نویسی در قرآن آمده است در بخش دوم که اصلی‌ترین بخش کتاب است، طوح روایت در قصه‌های قرآن ذیل پنج سطح: سبک، طرح، داستان، معانی و مبانی ذکر شده در بخش سوم همین سطوح به طور خاص روی قصه یوسف علیه السلام پیاده شده تا کارایی مباحث ذکر شد، یک‌جا دیده شود و در بخش چهارم مطالب جمع‌بندی شده که در آن سعی شده تا خلاصه‌ای از تمام مطالب آورده شود تا مروری سریع بر تمام مطالب باشد. در پایان از خداوند متعال (جل جلاله) عذرخواهی خواهانم که این تلاش ناچیز در اعتلای فرهنگ قرآن کریم را مورد قبول قرار دهد و ثوابش را به روح امام امت بنیان‌گذار جمهوری اسلامی و ارواح شهدای اسلام واصل فرماید.